

Herci díla zkázy.

Demolice starého Mostu a role památkové péče

Matěj Spurný

ANOTACE: Příběh likvidace starého a budování nového Mostu má celou řadu vrstev, jež z něj zároveň činí příběh charakteristický pro poválečnou evropskou modernitu jako takovou. Tato studie se na pozadí poválečných dějin Mostu zaměřuje na vztah společnosti k historickému dědictví. Sleduje přitom, jak se tento vztah, ve vyspělých státech na východ i na západ od železné opony, během poválečných desetiletí proměňoval a jak to souviselo s obecnější proměnou vztahu k životnímu prostředí i povahy modernity jako takové, především v 60. a 70. letech. Konkrétně tyto procesy ukazuje prostřednictvím rodící se kritiky i oficiální reprezentace mosteckého projektu. Přitom klade důraz na ambivalentní roli, jakou v souvislosti s destrukcí historického města sehrála institucionalizovaná památková péče.¹

Obnažené krovy, slepá okna, zastavená doprava. Mrtvá ulice [...] Ozývá se signální výbuch. Přesně za 120 vteřin stiskne pan Šmída odpalovací tlačítko induktoru [...] Za několik sekund zmizí polovina Tylové ulice, která tvořila dlouhá desetiletí nedílnou součást historického jádra Mostu [...] Velké činžáky se zhouply a ztratily se v neproniknutelné mlze červeného prachu. A pak se nám odkryl fantastický, nikdy nevidaný pohled: Tylova ulice jako by neexistovala. Jen ruiny, jeden dům přestřížený přesně v půli, v pozadí věž kostelíku, osamocený komín, trámový činžáků visí v prostoru.

Průboj, 2. října 1968²

25. října 1968, ani ne měsíc poté, co se na místě někdejších domů v Tylově ulici usadil červený prach, se pod velením pana Šmídy v podobnou červenou mlhu proměnil i raně barokní kostel Nanebevzetí Panny Marie s přilehlým kapucínským klášterem z počátku 17. století.³ A po něm další – renesanční domy, církevní stavby, bulváry a reprezentativní budovy z 19. století, celá středověká struktura města srovnatelného v severních Čechách snad jen s Litoměřicemi.

Co a proč se tu dělo, je zřejmě většině čtenářů tohoto časopisu známo. Že pod starým Mostem, královským městem z 13. století, je uhlí, se vědělo už dávno. Proto se tu v důsledku hlubinné těžby již na počátku 20. století propadlo do země několik domů, proto se do města od té doby v podstatě neinvestovalo a proto nakonec v první polovině 60. let Severočeské hnědouhelné doly prosadily, že se celé staré město zbouří. Strana a vláda podmínily svůj souhlas jediným: náhradou musí vzniknout moderní město pro sto tisíc obyvatel. Vládním rozhodnutím z jara 1964 se definitivně otevřela cesta k demolici historického města Most a k „vyuhlení“ prostoru, v němž stovky let rostlo a rozvíjelo se.

1

Jedinečný příběh likvidace starého a budování nového Mostu má celou řadu vrstev, jež z něj zároveň činí příběh charakteristický pro státní socialismus⁴ i pro proměny poválečné evropské modernity jako takové; od obtížného hledání vztahu k domovu v kraji „po Němcích“ přes technokratické a na ekonomické propočty redu-

Obr. 1. Most, I. náměstí s kašnou na malovaném terči z 18. století. Reprodukce z Fotosbírký NPÚ, ÚOP v Ústí nad Labem, n. č. 114244. Foto: Radek Kursas.

■ Poznámky

¹ Tento text vznikl s podporou Grantové agentury České republiky v rámci práce na juniorském grantovém projektu GJ15-19437Y (The Road to Technocratic Socialism: Concepts of Governance in Czechoslovakia (1953–1975).

² „Starému Mostu jde o život – Deset minut pro kronikáře“, *Průboj*, 2. října 1968.

³ Státní okresní archiv (SOKA) Most, f. 130 (MěNV Most), inv. č. 368, Kronika města Mostu 1968, s. 654.

⁴ Pojem „státní socialismus“ (Staatsozialismus, state socialism) je vedle např. „socialistické diktatury“ či „diktatury KSČ“ jednou z alternativ pro označení období 1948–1989 v Československu. Tento pojem přitom zohledňuje politické a hospodářské zakotvení systému, jenž byl kombinací socialistického projektu vyrůstajícího z marxistického myšlení a tradičně silné role státu, jež se naopak s původním marxistickým učením (o postupném odu-mírání státu) dostávala do rozporu.

2

Obr. 2. *Most, II. náměstí s minoritským klášterním kostelem sv. Františka Serafinského na medailonu z 19. století. Reprodukce z Fotobírky NPÚ, ÚOP v Ústí nad Labem, n. č. 114241. Foto: Radek Kursa.*

kované myšlení vedoucích představitelů československého hospodářství i politiky až po dobově podmíněnou působivost a přesvědčivost utopii nových měst.⁵ V této studii nás bude zajímat jen jedna z nich, a to proměňující se vztah společnosti k historickému dědictví. Přesněji řečeno, k jeho materializované podobě ve formě historických památek a celků, tedy historické zástavbě. Jak se tento vztah během poválečných desetiletí v Československu proměňoval a jak to souviselo s obecnějšími evropskými trendy? Jaké jsou paralely a rozdíly mezi proměnami vztahu k památkám minulosti a ve stejné době se rozvíjející debatou o životním prostředí? A jakou roli sehrála v rámci snah o záchranu Mostu nebo jeho jednotlivých staveb institucionalizovaná památková péče?

Staré domy v éře modernistických utopii

Naše města jsou příliš stará, celé čtvrti jsou tu na spadnutí a rozpadávají se, domy jsou sešlé a hrozí zřítí se: některé se ostatně už zřítily... V celé Evropě se dosud bydlí v barabiznách starších než sto let a tak špatně stavěných, že

naprosto nemohou tak dlouho vydržet. Adaptují-li se staré domy, všechno se rozpadává, sotva se dotkneme zdí. Jiné domy jsou nečisté a nezdravé, bez světla a vzduchu, neschopné k obývání. V určitých čtvrtích je tuberkulóza pevně usazena, zde snad by ani nestačilo bourat: lékaři se domnívají, že jen oheň by mohl vydesinfikovat tato pařeníště bacilů; snad budou jednou asanována šrapnely a plynovými bombami.

Karel Teige, 1932⁶

Hodnota, kterou přisuzujeme historickým objektům, se zásadně mění v čase. Jakkoli můžeme zápasy za zachování historického dědictví či historické tvárnosti měst vysledovat zpětně hluboko do 19. století, je vnímání potřeby uchránit starou zástavbu minimálně do 60. let století 20. v celé Evropě záležitostí spíše okrajovou a zpravidla omezenou na experty a intelektuální elity. Zejména v průběhu prvních dvou dekád po 2. světové válce navíc úroveň bydlení ve starých domech a čtvrtích, jejich válečná destrukce a vlivné myšlenky architektonické moderny vytvořily podhoubí, v němž staré masové ustupovalo moderní racionalitě, aniž by to vzbuzovalo přílišnou lítost nebo dokonce odpor. Postupné prosazení myšlenky likvidace starého Mostu v 50. a na počátku 60. let 20. století je potřeba zasadit právě do tohoto kontextu, jinak mu stěží porozumíme.

Město, a zejména průmyslové město, se v průběhu 19. století stalo místem reprezentujícím všechny prohlubující se problémy své doby: extrémní nerovnost, ekonomické vykořisťování, bezdomovectví, sociální propasti, absenci základní hygieny a devastaci životního prostředí. Mimo tradiční měšťanstvo (podnikatele, úředníky, živnostníky, inteligenci) bydleli lidé z velké části v přelidněných činžovních bytech obývaných často několika rodinami, v nejrůznějších sklepních prostorech bez dostatečného přísunu světla i čerstvého vzduchu a v nových koloniích bez jakékoliv infrastruktury. Hluboko do 20. století neměla většina lidí ve městech koupelny a kanalizaci byla zpravidla otevřená stoka vlévající se do nejbližšího vodního toku. Rozvody vody a elektřiny byly budovány s různou rychlostí, ještě v meziválečném období ale nebyly ve většině chudších čtvrtí evropských měst rozhodně samozřejmostí. Do spleti ulic a poslepovaných domů ve stínu továrních komínů chrlících oblaka kouře přímo na město slunce často nenahlédlo dlouhé týdny. V jedovatém vzduchu a bez možnosti dostat se k čisté vodě se šířily epidemie a rozmáhala se chronická respirační onemocnění.⁷

Abychom nezůstali jen u abstraktních obrazů bída: v meziválečné Praze tvořily jednopokojové byty téměř 30 % bytového fondu a obývala je více než pětina obyvatelstva. V naprosté většině se přitom jednalo o celé, přinejmenším dvougenerační rodiny – v jednopokojových bytech tou dobou například bydlela více než polovina všech pražských dělnických rodin. Méně než desetina pražských dělnických bytů byla vybavena koupelnou a přibližně pětina záchodem – ostatní využívali většinou společný záchod na patře nebo v domě (ani ten ovšem nebyl samozřejmostí), koupelnu dělníci a obecně lidé z nižších sociálních vrstev (tedy většina společnosti) zpravidla neměli k dispozici vůbec.⁸ Bydlení celé rodiny v samostatném jednopokojovém bytě s denním světlem a se společným záchodem na chodbě ovšem i tak představovalo jistý standard. Desetitisíce obyvatel větších českých měst bydlely v ještě výrazně obtížnějších podmínkách. A to nejen v boudách nebo odstave-

■ Poznámky

⁵ K tomu viz Matěj Spurný, *Most do budoucnosti. Laboratoř socialistické modernity na severu Čech*, Praha 2016.

⁶ Karel Teige, *Nejmenší byt*, Praha 1932, s. 58.

⁷ K situaci průmyslových měst v Anglii 19. století viz: Dennis Hardy, *Utopian England (Community Experiments 1900–1945)*, London – New York 2000, s. 56–60.

⁸ Stanislav Holubec, *Sociální postavení a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době*, Plzeň 2009, s. 109.

ných vagónech v nouzových koloniích, ale i v zastavěných částech měst. Sklepy, půdy nebo jednotlivé místnosti větších bytů byly obydleny i několika generacemi. Nebylo výjimkou, že místnost určenou pro bydlení jedné až dvou osob si pronajímalo osob pět nebo i deset – spalo se na směny a režim bytu se tak přizpůsoboval režimu tovární výroby. V takových bytech, kde lidé často přespávali v hadrech na prýčnách a děti v neckách, se pochopitelně šířily nejen nemoci, ale také prohlubovaly frustrace a zhoršovaly vztahy mezi „nájemníky“. Bydlení se redukovalo na pouhé přespání, přičemž soukromí bylo pro tyto skupiny obyvatelstva (zejména dlouhodobě nezaměstnané, nezajištěné svobodné matky či práce neschopné...) statkem, jenž stěží mohl být spojován s prostorem bytu.

Byly to celoevropsky i v českém prostředí právě tyto poměry, které daly vzniknout utopiím i konkrétním plánům radikální proměny městského prostoru, včetně cílené demolice historických čtvrtí. Klíčový dokument meziválečné architektonické moderny, Athénská charta, se vedle vizí racionálně uspořádaných, hygienických a prosluněných měst budoucnosti věnuje i osudům stávající staré zástavby a historického dědictví. V jejím textu tak mimo jiné nalezneme i autoritativní konstatování, že je nutné nekompromisně „zbourat nezdravou starou zástavbu a nahradit ji zelení“. ⁹ V pasáži věnované hygieně se dočteme, že některé části staré zástavby kvůli katastrofálním hygienickým podmínkám „nezasluhují nic jiného než sekeru“. ¹⁰ V několika samostatných bodech věnovaných výlučně „historickému dědictví měst“ se pak Charta vyslovuje pro zachování „architektonických hodnot minulosti“, pokud jsou „výrazem minulé kultury“ a zároveň je jejich zachování „ve všeobecném zájmu“. Základním východiskem ovšem mají být potřeby přítomnosti a budoucnosti a vědomí, že „minulé nemá – jen proto, že se to dochovalo z minulosti – žádné právo na existenci“. Zachovat je tedy třeba jen vynikající díla a v těch případech, kdy se zachování větších historických celků zvláštní ceny dostane do konfliktu s potřebami současného města, mají být zachovány jen jednotlivé exempláře historické architektury – na vzpomínku, jako doklad pro budoucí časy. Mimo tyto vynikající historické stavby má být stará zástavba nemilosrdně zbourána. Autoři Charty v čele s LeCorbusierem přiznávají, že takové asanace mnohdy zlikvidují prostředí, jež se vyvíjelo stovky let; k tomu poznamenávají jen, že „je to politováníhodné, ale nevyhnutelné“. ¹¹

Radikální programy moderního urbanismu se ještě před 2. světovou válkou a především ve dvou až třech desetiletích po ní dočkaly nejen značného uznání, ale i praktické realizace a dokonce transformace do všeobecně závazných

pravidel, regulativů a dalších norem závazných pro moderní urbanismus, architekturu a stavitelství. Sloužily přitom právě i jako ospravedlnění bourání historických částí měst. Že se tento trend neomezoval jen na sféru „socialistické modernity“, je možné ilustrovat na osudu celé řady západoevropských měst. Aby bylo zřejmé, o čem je tu řeč, uvedu alespoň jeden příklad.

Podnětem k rozsáhlému plánu rekonstrukce britských měst z roku 1947¹² byla nutnost obnovy Coventry, Londýna a několika dalších měst poničených bombardováním v rámci německé „bleskové války“. Rekonstrukce měla obnovit pouze nejcennější památky (jako např. katedrálu v Coventry), další části poničené staré zástavby měly být odstraněny a jako Fénix z popela měla na jejich troskách vyrůst zcela nová městská centra, čistá, vzdušná, funkční, efektivní, reprezentující rozchod s minulostí. Plány se nakonec dotkly nejen vybombardovaných měst jako Coventry, Bristol nebo Plymouth, ale také průmyslových a přístavních měst střední a severní Anglie – Birminghamu, Liverpoolu, Newcastleu nebo Manchesteru. Tak se stalo, že poválečné městské plánování změnilo tvář britských měst výrazně dramatictější způsobem než německý blitzkrieg.

Zatímco v poničeném Coventry se architektu B. Spenceovi podařilo do jisté míry propojit moderní a historickou estetiku, ¹³ jiní architekti a urbanisté ve spojení se stále mocnějšími odbory městského plánování na radnicích britských měst tento ohled na historické dědictví nesdíleli. Víze moderního města dominantní v 50. a 60. letech vyžadovala dostatek prostoru pro velkorysé budovy, veřejná prostranství a především dopravní infrastrukturu. Vedle demolice starých chudinských čtvrtí, které se zejména v průmyslových městech střední Anglie setkaly s velice pozitivní odezvou, si tak projekty přestavby především v Birminghamu a v Newcastleu vyžádaly likvidaci cenné a kompaktní historické zástavby, s níž zmizely i sociální vazby někdejších čtvrtí řemeslníků a drobných obchodníků. ¹⁴ Víze budoucnosti se vlivem poválečného nadšení pro moderní, čisté a dopravně přístupné město a díky těsné spolupráci architektů s mocnými šéfy odborů městského plánování, jakými byli například Herbert Manzoni v Birminghamu nebo T. Dan Smith v Newcastleu, proměnily z utopie v realitu. Historická tvářnost nejstarších průmyslových měst na světě, žité prostředí minulosti, byla nenávratně zničena ještě dříve, než se na přelomu 60. a 70. let zvedla proti tomuto způsobu plánování a rekonstrukce měst vlna odporu. ¹⁵

K demolici starého Mostu pochopitelně vedly jiné důvody než v případě zmíněných britských nebo také německých měst. Tedy ani válečné

poškození a primárně ani katastrofální hygienická a sociální situace, ale potřeba a vysoká rentabilita uhlí, které se skrývalo pod dlažbou jeho ulic. ¹⁶ Radikální přeměna kulturní krajiny i bourání obcí patřily (a leckde dodnes patří) k běžným průvodním jevům těžby některých surovin, zejména hnědého uhlí, v socialistických i kapitalistických státech. ¹⁷ Bourání celého historického města bylo nicméně i v tomto kontextu – a v poměrech socialistické diktatury – třeba ospravedlnit před jeho obyvateli i celostátní veřejností. Žalostný stav jeho zástavby i všeobecná důvěra v nově a racionální tomuto účelu velmi dobře posloužily.

Úroveň bydlení i stav infrastruktury byly ve starém Mostě v letech před jeho demolicí ještě výrazně horší než v jiných srovnatelných lokalitách. Stav města totiž nebyl důsledkem pěti, ba ani patnácti let účelového zanedbávání, ale spíše půlstoletí nejistoty ohledně jeho dalšího osudu. Nejpozději v meziválečném období se mezi politiky a experty vědělo a mezi lidmi tušilo, že budoucnost starého Mostu je otevřenou otázkou. Otázkou, jejíž zodpovězení nebude nutně odrážet vůli obyvatel města, ale spíše dynamiku ekonomického rozvoje danou potřebami obyvatelstva v celostátním měřítku, případně cíle těch, kteří měli z těžby uhlí největší prospěch.

V polovině 50. let tak starou část Mostu obývalo kolem 15 000 lidí, něco přes 5 000 rodin. Více než desetina z nich nežila samostatně, dvě a více rodin se tísnily v jednom bytě. 60 % obyvatel žilo v jednopokojových bytech, 80 % z nich bez koupelny. Ani z větších bytů, kterých byl na prostý nedostatek, neměla většina koupelnu. Zhruba 300 z 1 300 domů bylo v havarijním stavu, a aby se v nich dalo dále bydlet, vyžado-

■ Poznámky

⁹ Athénská charta CIAM, in: Jiří Hruza (ed.), *Charty moderního urbanismu*, Praha 2002, s. 41–48.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem.

¹² Ten byl součástí obecnější normy s názvem *Town and Country Planning Act (1947)*, in: Helen Meller, *Towns, Plans and Society in Modern Britain*, Nottingham 1997, s. 75.

¹³ Peter Duignan – Lewis H. Gann, *The Rebirth of the West – The Americanization of the Democratic World 1945–1958*, Cambridge (Mass.) 1992, s. 554.

¹⁴ Meller (pozn. 12), s. 80–81.

¹⁵ Ten byl zprvu reprezentován zejména konzervativním prostředím, v architektuře a urbanismu např. hnutím *New Classicism*. K tomu viz Martin Horáček, *Za krásnější svět – tradicionalismus v architektuře 20. a 21. století*, Brno 2014.

¹⁶ K tomu více viz Spurný (pozn. 5), s. 94–121.

¹⁷ Více k tomu viz studii *A to je ta krásná země...* od Karla Kuči v tomto čísle ZPP.

3

4

valy okamžitou opravu střech, zajištění statiky, rekonstrukci vodovodu či kanalizace. I bytová správa MěNV přiznávala, že zhruba pětina bytů trpí vysokou vlhkostí či jinými závadami ohrožujícími zdraví jejich obyvatel, a kolem 200 bytů bylo označeno za zcela neobyvatelné.¹⁸ Každodenní realitu města tak v 50. letech vedle neproniknutelných mlh, letního dusivého prachu a zimních sněhů rychle černajících od sazí a popílku utvářely především desetiletí neopravené domy, ulice plné děr¹⁹ a kolabující rozvodné sítě (vodovodní síť sloužila bez komplexnější opravy 40–80 let), jejichž oprava by byla

za normálních okolností považována za neodkladnou. Stav historických památek v podstatě odpovídal stavu ostatní zástavby, i když na jejich opravu bylo ještě v průběhu 50. let vyčleněno několik set tisíc korun.²⁰

Konkrétnější návrhy a především vytrvalý tlak na „vytěžení uhelného pilíře pod Mostem“, což v běžné řeči znamenalo zbourání celého Mostu nebo jeho větší části, vycházely již v druhé polovině 40. let a především v letech 50. z prostředí Severočeských hnědouhelných dolů. Právě inženýři ve službách těžařských podniků bez ohledu na politické převraty již brzy po válce po-

Obr. 3. *Most, pohled z věže děkanského kostela na panorama města s II. náměstím. Fotosbírka NPÚ, GnŘ v Praze, n. č. 36180. Foto: A. Waltrová, Č. Šíla, 1946.*

Obr. 4. *Most, panorama města od severovýchodu, na obzoru děkanský kostel, foto před rokem 1953. Fotosbírka NPÚ, GnŘ v Praze, n. č. 158531. Foto: Orbis.*

četali s likvidací nejen menších obcí, ale i celého Mostu, které měly ustoupit jejich zájmům. Ačkoliv se celý plán řídil především ekonomickou racionalitou, patřil havarijní stav starého města pochopitelně mezi klíčové argumenty, jež z hospodářského opatření těžebního průmyslu činily všeobecně přijatelné řešení sociální situace tisíců lidí.

Most, ač se nacházel v někdejších Sudetech a většina jeho obyvatel do roku 1945 mluvila německy, přitom pro českou veřejnost nebyl bílým místem na mapě. Především díky velké mostecké stávce (1932) hrálo město významnou roli v historické paměti nejen havířů a jejich patronů z řad komunistů, ale české společnosti jako celku. Rétorika o „šedivém městě, nevšimavém k lidským bolestem i touhám“, jež tu bylo vždycky cizincem,²¹ však nakonec slavila úspěchy. A to nejpozději na prahu 60. let, kdy strana, vláda a kraj nabídly výměnou za zchátralé staré město vizi moderního urbánního celku s pohodlným bydlením, funkční infrastrukturou a nadprůměrnou občanskou vybaveností.

Místní správa, ještě v první polovině 50. let protestující proti plánům na zrušení a likvidaci celého historického města, díky vidině obrovských investic do nového Mostu již nic nenamítala. A místní obyvatelstvo? Do 2. světové války

■ Poznámky

18 Podle zprávy z roku 1956 bylo ze 4 644 bytů obhospodařovaných MěNV v Mostě 8 % o jedné místnosti a 46 % o dvou místnostech; do těchto čísel se ale již počítaly i byty na nových sídlištích (Stalingradská čtvrť a Podžatecká). Poměr malých a ostatních bytů v dalších cca 4 000 případech (spravovaných většinou SHR a dalšími velkými podniky) tato ani obdobné zprávy z předchozích let nekonkretizují. Zpráva z roku 1956 rovněž zmiňovala 188 neobyvatelných bytů. SOKA Most, f. 131 (ONV Most II, 1960–1990), inv. č. 255, Sg. 460, k. 15, Bytová situace – hlášení [1956]. Kronika města Most uvádí v roce 1957 ve starém Mostě 60 % bytů o jediné místnosti nebo o kuchyni s jedním pokojem. SOKA Most, f. 130 (MěNV Most), inv. č. 364, Kronika města Most, díl I. (1945–1965), s. 60.

19 Viz k tomu *Průboj*, 5. září 1959 (popisek pod fotografií).

20 K tomu viz článek Statistice korun na obnovu starého Mostu, *Svobodné slovo* 2. března 1957 (zmiňováno také v Most dohání zmeškané, *Práce*, 27. října 1957).

21 *Krásy domova*, leden 1964.

tvorili přibližně dvě třetiny obyvatelstva Mostu a naprostou většinu zdejší měšťanské vrstvy Němci. Po „odsunu“ jich zbylo jen několik stovek.²² Starousedlí čeští horníci ani nově přichozí se proti plánu zlikvidovat město, kde byli doma, nebouřili. Jak poznamenal již v roce 1963 historik František Šmahel, tehdy ředitel muzea v nedalekém Litvínově:

*Kdyby mělo dojít k likvidaci Chrudimě nebo jiného města ve vnitrozemí, bránili by se občané tomu zuby nehty, i když s vědomím marnosti svého počínání. Obyvatele starého Mostu, které tento úděl v nejbližším desetiletí skutečně čeká, něco podobného ani nenapadne. Nopak, všichni se těší již dnes na byt s velkými okny a s ústředním topením. Mají-li nějaké obavy, pak jen o to, aby občanská vybavenost v Novém Mostě rostla úměrně s počtem obyvatelstva.*²³

Hledá se jazyk kritiky

Kritika bezohlednosti průmyslové modernity je dnes téměř samozřejmou součástí veřejného diskurzu. Tak tomu ale nebylo vždycky, a to ani v liberálním prostředí na západ od železné opony. Ve všech rozvinutých zemích v poválečných letech vrcholila éra organizované industriální modernity charakteristická obrovským technologickým optimismem a dominancí technokratického myšlení. Kritika tohoto v mnoha směrech veleúspěšného uspořádání se rodila s velikými obtížemi a prosazovala dlouhá léta. Teprve od jisté míry destrukce a ohrožení přirozeného prostředí či historického dědictví si lidé ve větší míře osvojovali perspektivu a jazyk, na jejichž základě bylo možné poukazovat na problematiku, či dokonce katastrofické aspekty techniky a jí řízené civilizace.

Koloběh technologického pokroku, z něj vyplývající poptávky po nerostných surovinách, těžby, spotřeby, očekávání dalšího pokroku, inovace a opět se zvyšující poptávky začal postupně narážet na možnosti přirozené obnovy člověkem obývané krajiny. Technika a její schopnost exploatovat Zemi přestávala být jen abstraktní hrozbou ohrožení života ve vzdálené budoucnosti. Stala se zcela konkrétním projevem moci, kterou člověk uvedl do pohybu, nad jejíž setrvačností ale již ztratil kontrolu, a která se tak obrátila proti němu. Civilizace začala požírat sebe samotnou.

Povrchová těžba uhlí hrála v rámci tohoto vývoje na Západě i na Východě zásadní úlohu – a to nejen v procesu degradace životního prostředí, ale také jako podnět pro protesty či ekologickou kritiku. V Apalačských horách na východě USA můžeme takové protesty zaznamenat již od 50. let. Rybáři a milovníci divočiny tu začali zakládat různá sdružení a vyvíjeli tlak

na jednotlivé státy, aby co nejdříve přijaly legislativu k omezení nebo zastavení povrchového dolování. Protesty místních farmářů a dalších starousedlíků se přitom v 60. letech neobešly bez násilí, jež vyvrcholilo v letech 1967–1968. Jako vlivnější než protesty přímo postižených se ale od počátku 60. let ukazovala intelektuální reflexe a expertní kritika. Symbolem obojího se stala slavná kniha biologky Rachel Carson *Tiché jaro* o účincích pesticidů na životní prostředí. Carson a další kritici dokázali vzbudit masový zájem o environmentální témata a přispěli k prohloubení přesvědčení, že příroda není jen zásobárnou zdrojů umožňujících pokrok a blahobyt, ale zároveň ohroženou entitou, kterou je nutné před rozpínající se moderní civilizací aktivně chránit. Ochrana přírody se tak ve Spojených státech amerických a postupně i v Evropě vyvinula z expertní problematiky v celospolečenskou agendu.²⁴

Jestliže ekologická složka environmentálního myšlení již v první polovině 60. let probudila vlivné sociální hnutí, hledala se podpora péče o památky minulosti (*built environment*) ještě o něco pracněji.²⁵ V době, kdy se v Československu připravovala likvidace města Most, se tak i ti, kteří tento bezprecedentní krok snad vnímali jako nepatřičný, museli spoléhat pouze na tradiční památkovou péči, která ovšem z podstaty věci nemohla mít v rejstříku prostředky, jimiž by mohla vést zápas takového druhu. Celospolečenský odpor, který je tváří v tvář mocenskému zájmu jedinou účinnou zbraní, se tu (pokud jde o ochranu historického dědictví) v té době ani nezačal probouzet, a to zdaleka ne jen proto, že by to v podmínkách komunistické diktatury na prahu 60. let bylo stěží možné. Masový odpor či hnutí takového druhu bychom tou dobou nevystopovali v žádné zemi na světě.

Nový přístup k historickému dědictví, formulovaný tou dobou především v Evropě a v Severní Americe experty²⁶ i intelektuály, jako byli Alexander Mitscherlich v Německu nebo Ian Nairn ve Velké Británii, pregnantně zachycuje například prohlášení amerického Výboru pro ochranu historického dědictví (*Committee for Historic Preservation*) ve své zprávě z roku 1965:

Má-li být hnutí za ochranu historického dědictví úspěšné, nemůže zůstat u cihel a malty. Nemůže zůstat u zachraňování náhodně vybraných budov a u zakládání muzeí. Musí se zaměřit za jednotlivé budovy nebo památky v krajině, na celé historicky a architektonicky cenné oblasti, jež mají zvláštní hodnotu pro společnosti lidí... Pokud chceme žít smysluplnou budoucnost, nemůžeme se zabývat jenom historickými perlami, musíme se zabývat národním dědictvím jako celkem a vším, co z naší minu-

*losti stojí za zachování jakožto živá součást dnešního světa.*²⁷

Státně socialistické Československo dokonce ani v éře stalinského produktivismu nezavrhlo péči o historické dědictví zcela. Diskurz zdůrazňující národní tradici a navazování na slavnou minulost byl – i prostřednictvím významných politických figur, jakými byli ministři školství a informací Zdeněk Nejedlý a Václav Kopecký – vlivný i po celou dobu „revoluční fáze“ budování socialismu, tedy v letech 1948–1953.²⁸ Byl ale výrazně výběrový. V poststalinské éře se pak památková péče v podstatě vrátila k prvo republikové a starší rakouské tradici. Prostřednictvím zákona o kulturních památkách č. 22/1958 a Státního ústavu památkové péče a ochrany přírody se stala standardní součástí legislativy a institucionální struktury státu. Pro téma, které zde sledujeme, je právě tato tradice, kombinující jistou míru angažovanosti se služebným vztahem vůči moci, více než podstatná.

Být zodpovědný za ochranu kulturního a historického dědictví a péči o ně v severních Čechách v druhé polovině 20. století rozhodně nebyl záviděníhodný úkol. Povrchové doly tu pohlcovaly spolu s rozsáhlými plochami někdejší kulturní krajiny i historické stavby, zprvu kapličky stojící ve volné krajině, postupně ale i kompaktní zástavbu likvidovaných obcí včetně kostelů a dalších historických staveb. Práce

■ Poznámky

22 Ještě v roce 1930 se k české národnosti hlásilo pouze 9 740 z 28 212 obyvatel Mostu. Více k tomu in: Karel Kuča, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, 4. díl, Praha 2000, s. 161–201.

23 František Šmahel, Karty na stůl, *Kulturní kalendář Mostecka*, 1963, č. 6, s. 4–6.

24 Priscilla Coit Murphy, *What a Book Can Do. The Publication and Reception of Silent Spring*, Amherst – Boston 2005.

25 Více k tomu viz Miles Glendinning, *The Conservation Movement; a history of Architectural Preservation*, London – New York 2013.

26 Z expertních dokumentů v oboru památkové péče je v této době pro evropské země včetně Československa nejvýznamnějším počinem tzv. Benátská charta (1964). Více k tomu viz *Zprávy památkové péče* LXXIV, 2014, č. 3.

27 *With Heritage So Rich. A report*, New York 1966, s. 207–208.

28 Z hlediska památkové péče patří v tomto období k významným počínům například prohlášení vybraných českých a slovenských měst za městské památkové rezervace vládním usnesením z 11. července 1950. Více k tomu viz Karel Kibic, Benátská charta a péče o naše historická města, *Zprávy památkové péče* LXXIV, 2014, s. 176–183.

specialistů v oboru památkové péče se tak v Podkrušnohoří podobala často profesi patologa. Šlo o dokumentaci někdejšího života předtím, než se po něm definitivně slehne země. Platí-li tato metafora pro celou severočeskou hnědouhelnou pánev s jistou nadsázkou, charakterizuje situaci památkové ochrany v Mostě téměř doslova, jak o tom bude ještě řeč.

Z dokumentů památkové péče týkajících se města Most v první polovině 60. let promlouvá především rezignace. Státní ústav památkové péče a ochrany přírody se sice zdráhá zrušit památkovou ochranu jednotlivých objektů v Mostě, ve své argumentaci však upozorňuje na to, že demolice kostelů či klášterů by byly neehospodárné, když se stejně časem celé město zbourá.²⁹ Živý zájem pracovníků památkové péče se nejspíše od jara 1963, poté, co se zřítíla část domu na Mírovém náměstí³⁰ a začalo být zřejmé, že podobný osud hrozí řadě dalších objektů, soustřeďuje především na dokumentaci historického města, propadajícího zkáze. Zaznamenané protesty zástupců památkové péče se v době, kdy se definitivně rozhodlo o likvidaci celého města, většinou omezovaly na kritiku měnících se termínů jednotlivých fází likvidace a vůbec na vážnou spolupráci s SHD.

Zástupci památkové péče se zároveň snažili bojovat za záchranu stop minulosti, a to na dvou frontách: v případě menších objektů (od soch přes pomníky až po vstupní portály historických domů nebo církevních objektů) a zejména pak v otázce nákladné záchrany děkanského chrámu, tedy kostela Nanebevzetí Panny Marie – a to poměrně systematicky již od roku 1963 (tedy ještě před vládním nařízením, které teprve definitivně rozhodlo o likvidaci historického města).³¹ Využívali za tím účelem sílíci důraz státu na socialistickou zákonnost, jež i v záležitostech výstavního státního či hospodářského zájmu (jakým byla těžba uhlí a jí vynucená likvidace starého Mostu) vyžadovala dodržování podepsaných smluv i všech ústavou či zákony stanovených legislativních kroků a byrokratických opatření.

Podobně jako experti a instituce mající na starost památkovou péči se ani kritičtí intelektuálové včetně osobností působících v podkrušnohorském regionu až do druhé poloviny 60. let nepokoušeli principiálně zpochybnit „vyuhlení“ historického města. V polovině 60. let se ale právě v kruzích kulturních elit začal dosavadní konsensus ohledně starých domů a nepotřebných památek ustupujících průmyslu a modernímu městu postupně rozpadat. Všeobecně nadšení pro technologický pokrok živý těžbou a likvidací krajiny čím dál častěji narušovaly i hlasy upozorňující nejen na umírání přírody a špatný vzduch, ale i na ztrátu historických

hodnot. Ohleduplnost k pokladům minulosti přitom mohla být interpretována jako socialistická hodnota. Autoři kolem Literárních novin tak navazovali nejen na doposud existující institucionalizovanou péči o hmotné památky minulosti, ale zároveň i na revizionistickou filozofii člověka reprezentovanou od konce 50. let v československém prostředí především Karlem Kosíkem. Socialismus již neměl být chápán jako cesta k materiálnímu blahobytu podmíněná technologickým pokrokem, ekonomickým růstem a spravedlivou distribucí. Jednostranná orientace státního socialismu po roce 1948 na ekonomické faktory byla přinejmenším v (čím dál tím méně okrajových) kruzích humanitní inteligence vnímána jako slepá ulička. Diskurz kladoucí důraz na nemateriální hodnoty, krásu a pokoru před dílem minulých generací se postupně přenášel z kruhů filozofů, spisovatelů, historiků či kunsthistoriků do hlavního proudu české a slovenské publicistiky a začal výrazně proměňovat myšlenkový svět lidí. Dříve okrajové hlasy byly slyšet a jejich perspektivu přejímali další.

To se pochopitelně dotklo i reflexe likvidace historického jádra města Most; dosud všeobecně přijímané východisko všech úvah o dalším osudu regionu, včetně těch nejkritičtějších, tak bylo zprvu v náznacích a postupně prostřednictvím čím dál jednoznačnějších soudů zpochybněno. Živá společenská diskuse následně umožnila přetavit obecnější úvahy o ztrátě domova a nevyčíslitelné hodnotě stop minulosti v konkrétní kritiku výměny celého starého města za desítky milionů tun hnědého uhlí – a především etablovat tuto kritiku v hlavním mediálním proudu. Horkou fázi debaty rozpoutal článek s názvem „Chystá se kulturní zločin“ uveřejněný 8. května 1968 v populárním deníku Mladá fronta.³² Článek zapůsobil jako blesk z čistého nebe – to, co dosud bylo všemi, včetně mnoha kritiků, alespoň navenek respektováno jako nezbytný ústupek energetické politiky, bylo náhle v hlavním mediálním proudu nazváno „zločinem“. Vzhledem k atmosféře doby nenásledovaly výslechy či zostřený dohled nad obsahem deníku, ale další publicistické reakce a diskusní setkání. V článku „Odepsané město“ popsala redaktorka Mladé fronty Olga Hníková spolu s někdejší ředitelkou mosteckého muzea Ludvíkem Lososem střet mimoběžných diskurzů, jak jej při takových schůzkách (památkářů, kritických publicistů, zástupců národních výborů a těžařů) přímou v Mostě zažívali:

Ve jménu rentability – říkají – a hospodářského efektu, ve jménu hodnot, jež po deseti patnácti letech přestaly platit, jsme zničili hodnoty, které se vytvářely staletí. Kdy a kde se to zastaví? Kdo dá záruky, že nebudou znovu padat

města třeba jen pro investice na několik let? [...] Srovnali jsme se zemí řadu obcí v pohraničí, aby naše lidová armáda měla kde cvičit. Ze zámků jsme nadělali kasárna, skladiště, sýpky a internáty. Z kostelů kůlny pro hospodářské stroje. Lidské stále ustupovalo ekonomickému, a nakonec to nebylo ani lidské, ani ekonomické. Nicméně všechno bylo řádně zdůvodněno, na všechno byla přesná čísla. Nepochybujeme o tom, že jsou zdůvodněná i čísla o mosteckém uhlí. Zdála se nám neobyčejně přesná, důkladná a prostá, jak houska na krámě. Když jsme se na tu housku v Mostě dívali, viděli jsme, že proti ní nemáme nejmenší šanci. Neměli jsme pro sebe žádnou kalkulaci. Nedovedli jsme vypočítat, co stojí lidský život, kolik litrů čistého vzduchu a kolik měsíců zdraví je nutno zaplatit za jednu tunu laciného uhlí, co obnáší sociální nejistota. Nedovedli jsme vyčíslit, jaký podíl na charakteru lidí a na jejich vzrůstajícím devastacím vztahu k této zemi mají úředně posvědčené devastace krajiny, starých usedlostí, kostelů. Nespočítali jsme, kolika procenty se dezolátní stav obce promítá do dezolátního stavu myšlení jejích obyvatel [...] Nedovedli jsme násobit jednotku krásy faktorem staletí, neměli spočítat modul vlivnosti prostředí. Argumentovali jsme city, vztahy, budoucností dalších generací. Vyvolávalo to smích, úšklebky a netrpělivost. Chyběly nám cifry, soubor hmatatelných důkazů, chyběla nám naše přesná houska na krámě. Přesto jsme odcházeli s pocitem, s velmi silným pocitem, že pravda je na naší straně. A že za to staré, špinavé a zašlé město se musíme bít.³³

Texty jako tento vyvolávaly poměrně prudké reakce, a to navzdory tomu, že ostrá kritika nejrozličnějších menších i velkých projektů československého socialismu již byla dlouhé měsíce v plném proudu. Nový tu nebyl fakt přímočaré kritiky, ale její cíl; totiž dosud všeobecně přijímaná výměna starého Mostu za uhlí a moderní

■ Poznámky

29 Národní archiv v Praze (NA), f. Státní ústav památkové péče a ochrany přírody (SÚPPPOP – nezprac.), sl. Klášter minoritů – stav a upuštění od památkové ochrany (1962).

30 Ibidem, Demolice čp. 47/18 na Mírovém náměstí, Most a sousedních čp. 46/19 a 45/20 (2. května 1963).

31 Ibidem, Návrh požadavků památkové péče na opatření vyplývající z plánované likvidace města Most, květen 1963.

32 Miroslav Brožovský, Chystá se kulturní zločin, *Mladá fronta*, 8. května 1968.

33 Olga Hníková – Ludvík Losos, Odepsané město, *Mladá fronta*, 21. června 1968. Text reflektoval debatu obou autorů s představiteli města Mostu a SHD, na niž byli pozváni po uveřejnění krátké kritické poznámky o likvidaci starého Mostu v jednom z předchozích čísel MF.

5

6

Obr. 5. Most, pohled na II. náměstí od východu, vlevo minoritský kostel, vzadu děkanský kostel Nanebevzetí Panny Marie. Fotosbírka NPÚ, GnŘ v Praze, n. č. 100554. Foto: Č. Šíla, 1965.

Obr. 6. Most, Kostelní ulice, domy čp. 8 a 134. Fotosbírka NPÚ, GnŘ v Praze, n. č. 100579. Foto: Č. Šíla, 1965.

město. Za zachování starého města se přimlouvali další, včetně řady čtenářů, kteří se explicitně připojili „k hlasům těch, kteří se brání likvidaci starého Mostu“.³⁴ Kritika se střetávala s mohutným nesouhlasem, nejen ze strany politických elit či funkcionářů z regionu – ale především ze strany manažerů (tehdy se jim říkalo vedoucí pracovníci), dělníků a horníků, v první řadě z podniku Severočeské hnědouhelné doly. Jeho představitelé na mnoha frontách varovali před odklonem od dosavadní energetické koncepce zajišťující soběstačnost Československa a zdůrazňovali, že pokračování v těžbě uhlí, případně její další zvyšování je absolutní prioritou. Stojí-li tomu město či příroda v cestě, je to možná smutné, ale k životu patří i oběti.³⁵

Nejzásadnější kritické texty vycházely během roku 1969; po vzoru autorů písečí již dříve o poškozování životního prostředí vsazují nyní i publicisté a intelektuálové bojující proti likvidaci starého města tento záměr do kontextu industriální modernity:

Dostali jsme se do proudu celosvětové průmyslové revoluce, v němž stěží plaveme a který nás strhává stále víc a víc. Se zvyšováním životní úrovně současně ničíme základy vlastní existence. To je celosvětový problém, je to ale i problém socialistických zemí... má-li naše dnešní existence a práce mít nějaký smysl, znovu musíme vytýčit cíl, který se nám nenápadně ztratil na přelomu 50. a 60. let. Ten cíl vidíme v nejvyšším rozvoji lidských schopností

*a maximální možnosti jejich uplatnění. Ničení měst i přírody a drancování vlastního bohatství je ve zřejmém a nesmiřitelném protikladu k tomuto cíli.*³⁶

V éře, kdy se naplno rozproudil kritický dialog o oprávněnosti likvidace starého Mostu, se po letech opatrných zápasů za záchranu jednotlivých památek či jejich částí důrazněji o slovo přihlásili i zástupci památkové péče.³⁷ Nyní, kdy jejich perspektivu začínala sdílet či přinejmenším reflektovat alespoň část veřejnosti, se snažili využít situace k záchraně alespoň části starého města. Impulzem bylo vedle zmíněné schůzky s redaktory Mladé fronty, na níž zástupci Krajského střediska památkové péče (konkrétně dr. František Petas) poprvé veřejně formulovali návrh na zachování historického jádra Mostu,³⁸ souběžné dokončení čtyřletého památkářského průzkumu starého města, v němž odborníci pod vedením doc. Václava Mencla dospěli k překvapivým zjištěním. Ukázalo se, že pod nejrůznějšími fasádami se v centru Mostu ukrývá asi 20 původních gotických domů, a že tedy historické jádro města z tohoto hlediska patří (vedle Prahy, Kutné Hory, Kadaně, Kolína a Jihlavy) vůbec k nejcenějším v Československu. Pod tlakem SHD i městského národního výboru nicméně vládní komise návrh na celkovou revizi plánů na likvidaci starého města ještě na podzim roku 1968 jednoznačně odmítla.³⁹ MNV zároveň udělil kolektivu doc. Mencla za vynikající průzkum Cenu města Mostu.⁴⁰

Jakousi ústupovou variantu představovala snaha zachránit alespoň soubor nejceněnějších gotických domů, bez nároku na zachování prostorových vztahů mezi nimi. Jednalo se tedy o jejich rozebrání a opětné sestavení na jiném místě. Krajské středisko památkové péče o možnostech záchran domů dokonce v březnu roku 1969 uspořádalo konferenci, během

níž neprobíhala jen odborná diskuse o možných způsobech přenesení, ale na níž také vedle památkářů plán na záchranu historických domů podpořili architekti podílející se na výstavbě nového Mostu.⁴¹ Nakonec však sešlo i z tohoto plánu; ukázalo se, že s ním památkáři přišli příliš pozdě. Za nepřipravenost a neschopnost účinně prosazovat zachování historických stop proti těžbařům si ostatně severočeskí památkáři vysloužili i (v odborném periodiku zveřejněnou) kritiku.⁴² Zastánci starého Mostu se po selhání snah o výraznější revizi likvidačního plánu soustředili na jediný ze všech záchranných pro-

■ Poznámky

³⁴ Čtenářský ohlas Pavla Koukala z Ružomberoku, *Lidová demokracie*, 28. června 1968.

³⁵ Viz např. názor pracovníků SHR na řešení palivoenergetické bilance uveřejněný v dubnu 1968 v Rudém právu (Potřebuje republika severočeské uhlí?, *Rudé právo*, 9. dubna 1968).

³⁶ Ivo Kořán, Dokud stojí Most aneb o krizi země i památek, *Mladá fronta*, 12. dubna 1969, s. 3.

³⁷ NA, f. SÚPPOP (nezprac.), Výzkum středověkého Mostu, červenec 1969.

³⁸ NA, f. SÚPPOP (nezprac.), Záznám ze schůze (14. května 1968).

³⁹ K tomu viz SOKA Most, f. 207 (ONV II), inv. č. 1223–1233, ev. j. 444, Záznám z konference k otázkám záchran městských středověkých domů ve starém Mostě, 20. 3. 1969.

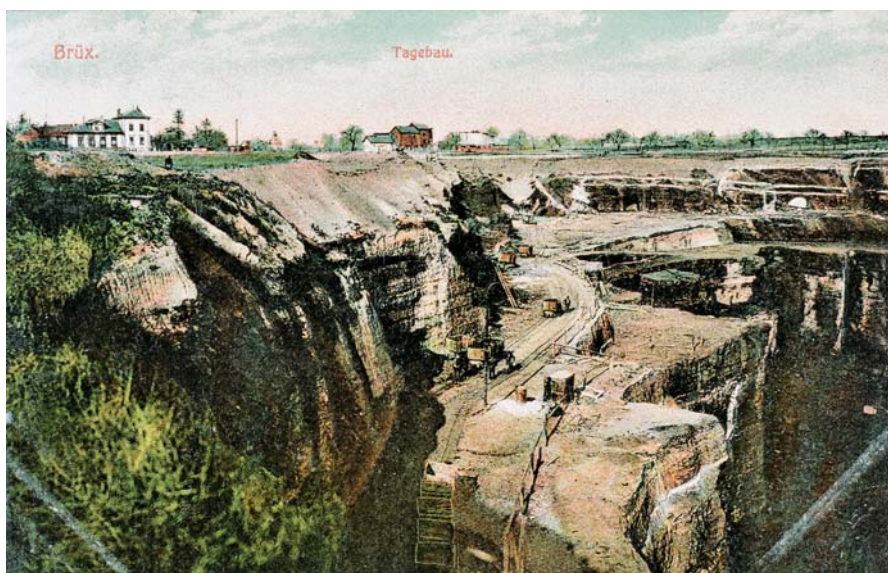
⁴⁰ NA, f. SÚPPOP (nezprac.), Dopis MěNV Most Miroslava Fleišera řediteli SÚPPOP, 24. května 1968.

⁴¹ Ibidem, Most-město, záznám z porady k záchraně městských středověkých domů, 30. 4. 1969, dále SOKA Most, f. 207 (ONV II), inv. č. 1223–1233, ev. j. 444, Záznám z konference k otázkám záchran městských středověkých domů ve starém Mostě, 20. 3. 1969.

⁴² Helena Drábková, Jak se dělá konference o záchraně, *Památková péče*, 10. dubna 1969.

7

8

jektů, který se dlouhodobě těšil politické podpoře; záchranu děkanského chrámu.

Záchrana chrámu jako civilizační výkon

Na podzim roku 1975 byl pozdně gotický chrám Nanebevzetí Panny Marie, nejceněnější mostecká památka vážící 10 tisíc tun, přesunut o 841 m na východ od původní lokality v centru starého Mostu. Operace, která (pokud jde o konkrétní technické řešení) do té doby neměla ve světě obdoby, je zvláště čtenářům tohoto časopisu do té míry známa, že nemá smysl ji detailně popisovat. Podstatnější než speciálně konstruované vozíky z plzeňské škodovky jsou ale na příběhu záchrany děkanského chrámu některé souvislosti, jež vypovídají o proměně myšlenkového světa státního socialismu.

Úvahy o záchraně kostela se jako jeden ze scénářů pro případ, kdy by se celé staré město likvidovalo, poprvé objevily již na sklonku 50. let, tedy několik let předtím, než padlo definitivní stranické a následně vládní rozhodnutí o osudu města. V návrhu organizace území Most – Litvínov z roku 1960 se tak již dočteme, že v souvislosti s plánovanou likvidací starého Mostu bude třeba zvážit osud tamních památkových objektů, jakkoli jsou ve velice špatném stavu, a konkrétně se dodává, že „z nich nejvýznamnější je gotický chrám“, s tím, že „řešení problému zachování této významné památky bude muset být ihned započato“.⁴³ I zástupci národních výborů a dalších politických orgánů tedy měli povědomí o vysoké hodnotě kostela a jeho osud byl od počátku formulován jako

Obr. 7. Most, pohled z věže děkanského kostela na I. náměstí. Fotosbírka NPÚ, GmŘ v Praze, n. č. 102894. Foto: M. Posselt, 1969.

Obr. 8. Povrchový důl u Mostu – pohlednice z počátku 20. století přesvědčivě ukazuje, že povrchová těžba byla součástí identity města dlouho před rozhodnutím o jeho demolici. Reprodukce z Fotosbírky NPÚ, ÚOP v Ústí nad Labem, n. č. 114232. Foto: Radek Kursá.

otázka. Ministři a vysocí straníční funkcionáři, alespoň někteří, se možnosti záchrany kostela také nebránili. Důvody mohly být různé – vedle kulturního povědomí některých z nich i atmosféra přelomu 50. a 60. let, kdy se stát zákonem o památkové péči přihlásil k určité tradici. Záchranu chrámu tak mohli politické elity v Praze i funkcionáři SHD vnímat jako nabídku vůči památkářům, kteří v zájmu prosazení záchrany nejceněnější stavby nebudou dělat obstrukce ohledně plánu likvidace Mostu jako celku. Hrál-li skutečně roli tato pragmatická úvaha, nutno říci, že plán měl přesně tento účinek. Dalším partnerem v jednání o osudu chrámu byla pochopitelně církev – existující doklady o vztahu státu, dolů a katolické církve ale potvrzují, že v úvahách o děkanském chrámu nehrála snaha o kompromis s ní žádnou roli. Církev byla právě tady, v dělnickém městě v severočeských Sudetech, mimořádně slabá. Bez velkého vzdorování souhlasila s odsouhlasením chrámu a ani její snaha o výstavbu náhradní duchovní stavby v novém městě nevedla k úspěchu.⁴⁴

Československá vláda o záchraně kostela poprvé rozhodla záhy po vydání usnesení o likvidaci starého Mostu, tedy ještě v roce 1964⁴⁵ – jak se ale mělo ukázat, nebylo to rozhodnutí definitivní. Různé varianty záchrany, které se zvažovaly⁴⁶ – a z nichž některé, jako například ponechání kostela na místě, na obrovském pilíři uprostřed vyuhlené díry, působí vyložené fan-

■ Poznámky

⁴³ Státní oblastní archiv (SOA) Litoměřice, f. 668 (SKNV Ústí nad Labem), k. 137, Zasedání rady 8. 11. 1960, Materiál Podrobná organizace území Most-Litvínov, s. 31.

⁴⁴ K tomu viz NA, f. Ministerstvo kultury a informací 1965–1975 (nezprac.), k. 248, Dohoda uzavřená mezi Římskokatolickým děkanským kostelem v Mostě zastoupeným kapitulním ordinariátem v Litoměřicích a Ministerstvem kultury ČSR, 1969, a k. 249, Dopis kapitulního vikáře Ministerstvu kultury a informací (sekretariát pro věci církevní), 22. 1. 1968.

⁴⁵ Usnesení vlády 612/1964.

⁴⁶ K původnímu podrobnému rozpracování těchto variant, včetně finančních kalkulací a plánů vypracovaných Státním ústavem pro rekonstrukci památkových staveb, viz např. NA, f. Úřad předsednictva vlády (ÚPV) – běžná spisovna (nezprac.), k. 163, sign. 356/1/12, Vyhodnocení

taskně – byly mnohokrát reprodukovány v novinách, dobových filmech i v odborné literatuře. Jsou tak zřejmě vůbec nejpůvodnější součástí mosteckého příběhu, což plně odpovídá záměrům těch, kdo řídili osudy Mostu zejména v 70. letech 20. století.

Mezi hlavní zastánce zachování stavby jako celku (nejlépe realizovatelné právě přesunem) patřili v 60. letech ministr školství a kultury v letech 1963–1965, reformista a rodák z nedalekých Hostomic nad Bílinou Čestmír Císař, a jeho nástupce Jiří Hájek, do jejichž agendy záchrana památky spadala.⁴⁷ Jakkoli řada významných a mocných představitelů státu a KSČ z ideových či pragmatických důvodů záchrany kostela od počátku přála, projekt měl i své odpůrce. Záchrana kostela se mnohým politikům a manažerům hnědouhelných dolů jevila jako obtížný úkol, jehož výsledek nebyl vůbec jistý. A především šlo o z jejich pohledu obrovskou investici,⁴⁸ vzhledem k tomu, že záchrana katolických kostelů nepatřila k investičním prioritám socialistického státu. Mezi nejagilnější bojovníky proti zachraňování celého chrámu jeho nákladným přesunem patřili funkcionáři Severočeského krajského národního výboru, kteří se obávali odčerpání peněz z jiných, pro ně podstatnějších položek krajského rozpočtu.⁴⁹ Komplikaci pochopitelně celá akce znamenala i pro těžáře. Jejich zájmy hájil mimo jiné i ministr (a posléze náměstek ministra) paliv a energetiky inženýr Odvárka, který předsedal klíčové komisi pro koordinaci likvidace starého a výstavby nového Mostu.⁵⁰ Předseda SKNV Jan Jelínek spolu s Josefem Odvárkou v roce 1965 předložili návrh vládního usnesení na zrušení předchozího usnesení o záchrane chrámu přesunem. Namísto původního záměru oba ekonomicky racionálně uvažující muži navrhovali kostel prodat do zahraničí. Tam by ovšem nemohl dojet na kolejích, takže počítali s jeho rozebráním a opětným sestavením mimo československé území. Hlavně mělo být vše vyřízeno do prosince toho roku, aby se kvůli kostelu nezdržovala výstavba koridoru inženýrských zařízení.⁵¹ Vláda pak 21. dubna 1965 skutečně přijala a v následujícím roce dále specifikovala usnesení, které vedle přesunu připouštělo i rozebrání nebo demolici kostela.⁵² Tím otevřela prostor pro všechny scénáře – a tudíž i pro souboj jednotlivých zájmových skupin. Za přesun kostela (kam přesně, bylo dosud otevřené) se v této době vedle ministerstva školství a kultury již vehementně přimlouvalo vedení Státního ústavu památkové péče a ochrany přírody.⁵³ Předseda Ústeckého Krajského národního výboru Jelínek naopak ve vzájemné korespondenci naléhal na ministra kultury Jiřího Hájka, aby vláda „vzala v úvahu“, že v severočeském kraji je třeba řešit naléhavější problé-

my než záchranu kostelů.⁵⁴ Tato nepřehledná situace trvala až do počátku 70. let.

Záchrana v této době zdaleka nestáli v cestě jen ambiciózní regionální politici nebo inženýři SHD bez širšího kulturního rozhledu. Ještě v polovině 60. let by pro tuto akci zřejmě úplně nejméně ze všech nacházeli pochopení prostí lidé; tedy ta nezanedbatelná část dělníků či zemědělců, která dosud aktivně či pasivně podporovala komunistický projekt. Skutečnost, že „větší část obyvatelstva by stavěla tuto mimořádně náročnou záchrannou akci do přirozeného protikladu s neřešenými a palčivými problémy Mostecká“,⁵⁵ byla zmiňována v úřední korespondenci i dalších materiálech celostátních a severočeských politických orgánů. Nákladná záchrana památky evropské pozdní gotiky byla ze stejného důvodu politicky riskantní i z hlediska mosteckého ONV. Na zářijové poradě roku 1966 členové Okresního národního výboru zmiňovali absurditu situace, kdy Mostecko trápí akutní nedostatek služeb, stát bojuje proti náboženským předsudkům a přitom chystá nákladnou záchranu kostela. ONV se nicméně ve svém stanovisku nakonec navzdory předpokládanému veřejnému mínění postavil za záchranu kostela s tím, že „není přece možné přistupovat k záchrane této významné architektonické památky, která překonala věky, s hlediska dnešních našich obtíží“. ONV zároveň vyjádřil připravenost smysl nepopulárního opatření vysvětlovat pracujícím.⁵⁶ To se zřejmě nedařilo vždy, alespoň ne na celostátní úrovni, o čemž svědčí ojedinělé, ale přece jen zachované protesty občanů proti ne hospodárnému vynakládání peněz na zbytečnosti.⁵⁷

Záchrana katolického kostela, vyžadující nakonec téměř stomilionovou investici, tak ještě v druhé polovině 60. let představovala nejen technicky, ale i politicky riskantní krok, který si ce vycházel vstříc přáním expertů z oboru památkové péče i osobnostem z kruhů humanitní inteligence, ale zároveň potenciálně ohrožoval legitimitu komunistické strany jakožto avantgardy pokroku. Příprava operace probíhala v tichosti, ve vládních sekretariátech a v komunikaci s příslušnými národními výbory i inženýry, kteří měli nakonec zvolenou variantu přesunu celého kostela po kolejích technicky připravit. V tisku (kromě lokálního Kulturního kalendáře) se o záchrane kostela až do roku 1968 psalo jen sporadicky a bylo znát, že národní výbory, vláda ani strana tento krok nechťejí stavět na odív.

To vše se radikálně změnilo v závěru 60. let a především v první polovině let 70. Bez ohledu na zraty politické situace a dramatické výkyvy společenské atmosféry můžeme v letech 1967–1975 sledovat kontinuální vzestup pozornosti věnované právě této akci. Nastupující normalizace přitom téma nevytlačuje na okraj.

■ Poznámky

a závěrečný protokol komise expertů, 29. května 1964. K zastáncům z dnešního pohledu nejpozoruhodnější varianty ponechání kostela na vysokém pilíři uprostřed vyuhlené krajiny patřil prezident Antonín Novotný – s argumentem, že se jedná o nejlacinější řešení a že jedinou nevýhodou je ponechání „uhlí v hodnotě 100 mil. Kčs pod kostelem“, což podle Novotného nevdá, protože „uhlí není pro nás dnes úzkým profilem“. Viz Novotného poznámky k variantám řešení, NA, f. 1261/1/43 (Kancelář 1. tajemníka ÚV KSČ A. Novotného (1951–1967), Návrh na záchranu gotického kostela v Mostě, 23. srpna 1967 (volně založené, ručně psané poznámky).

⁴⁷ Viz NA, f. ÚPV – běžná spisovna (nezprac.), k. 163, sign. 356/1/12-I (1965–1967), vládní materiály a korespondence k záležitosti děkanského chrámu.

⁴⁸ Podle odhadů nákladů z této doby vyžadovala záchrana děkanského chrámu přesunem investici cca 58 000 000 Kčs. NA, f. SÚPPOP (nezprac.), Ekonomické vyhodnocení dosud zpracovaných variant zachrany gotického kostela v Mostě (1965). Veškerá další památková péče a záchrana drobných památek vyvolaná těžbou na území Mostu měla podle odhadů z roku 1964 přijít na 4 620 000 Kčs. NA, f. SÚPPOP (nezprac.), Vyjádření Krajského střediska památkové péče a ochrany přírody Ústí nad Labem pro SKNV Ústí nad Labem, 4. září 1964.

⁴⁹ NA, f. ÚPV – běžná spisovna (nezprac.), k. 163, sign. 356/1/12-I (1965–1967), vládní materiály a korespondence k záležitosti děkanského chrámu, dopis předsedy KNV Ústí nad Labem Jana Jelínka ministru školství a kultury Jiřímu Hájkovi, 17. 9. 1966.

⁵⁰ SOA Litoměřice, f. 668 (SKNV Ústí nad Labem), k. 558, inv. č. 123, Návrh předsedy SKNV a předsedy koordinační komise na zrušení usnesení vlády o přesunu kostela, bez datace [1964–1965].

⁵¹ SOA Litoměřice, f. 668 (SKNV Ústí nad Labem), k. 598, inv. č. 123, Návrh vládního usnesení o zrušení usnesení vlády č. 612/1964 o zabezpečení památkového objektu gotického kostela v Mostě při vyhovlovací akci podloží pod historickým jádrem města.

⁵² NA, f. SÚPPOP (nezprac.), Projednání návrhu vládního usnesení o zabezpečení gotického kostela v Mostě, 25. 8. 1966.

⁵³ NA, f. SÚPPOP (nezprac.), Stanovisko SÚPPOP k alternativám zachrany kostela (červen 1966).

⁵⁴ Viz pozn. 49.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ NA, f. ÚPV – běžná spisovna (nezprac.), k. 163, sign. 356/1/12-I (1965–1967), vládní materiály a korespondence k záležitosti děkanského chrámu, Stanovisko Rady ONV Most pro Ministerstvo školství a kultury, 30. 9. 1966.

⁵⁷ Někteří občané a pracující vnímali investování závratné sumy do zachrany kostela, z jejich pohledu reliktu překonané minulosti, skutečně jako zbytečné utrácení v situaci, kdy bylo podle jejich názoru třeba stavět silnice a továrny, nemocnice a sportoviště, sídliště a města. Viz např. Dopis pracujících z Kladenska z roku 1966: NA, ÚPV – běžná spisovna (nezprac.), k. 167, sign. 356/1/12.

9

Obr. 9. Most, minoritský klášterní kostel sv. Františka Serafinského, nesoucí zjevné známky dlouhodobého chátrání, počátek 60. let 20. století. Fotobírbka NPÚ, ÚOP v Ústí nad Labem, n. č. 28149. Foto: NPÚ, ÚOP v Ústí nad Labem.

Obr. 10. Most, minoritský klášterní kostel sv. Františka Serafinského v průběhu demolice města – klášterní budova po levé straně je již srovnána se zemí, 70. léta 20. století. Fotobírbka NPÚ, ÚOP v Ústí nad Labem, n. č. 51534. Foto: NPÚ, ÚOP v Ústí nad Labem.

Právě naopak. Vláda Lubomíra Štrougala nejprve zrušila všechna (v té době již ve svém souhrnu dosti nepřehledná) usnesení o mosteckém chrámu z 60. let⁵⁸ a s přihlédnutím k „zájmu odborné veřejnosti“ i možnosti „propagace technické úrovně ČSSR a postoje socialistického státu ke kulturním památkám“⁵⁹ v březnu roku 1971 definitivně rozhodla o záchraně chrámu jako celku, přičemž vládním usnesením zároveň určila konkrétní způsob a trasu jeho přesunu.⁶⁰

Politici představitelé normalizačního Československa pochopili, že doba se změnila. Bylo zřejmé, že záchrana kostela již není téma interní dohody mezi jednotlivými ministerstvy a národními výbory, ale záležitost sledovaná velkou částí veřejnosti. Rozhořčení nyní nehrozilo, tak jako u kladenských dělníků v polovině 60. let, ani tak kvůli drahému přesunu, ale spíše v případě, že by se vláda rozhodla kostel prodat či zdemolovat. Záchrana kostela nebyla levná, ale politické elity pochopily, že za peníze, které bude stát, si současně kupují i posílení legitimity systému, jež reprezentují.

Již od roku 1970 proto vláda rozpracovávala různé formy propagace záchrany kostela.⁶¹ Tento plán se postupně rozvinul do poměrně veliké šíře a tvořil čím dál významnější součást celé akce. Vláda i příslušné národní výbory se tak snažily, aby se „záchrana kostela v Mostě stala významnou kulturně-politickou akcí, která dokumentuje mimořádnou péči socialistického státu o kulturní dědictví“.⁶² Propagace akce měla mít celou řadu rovin – od informování v tisku, podpory filmových i televizních dokumentů o záchraně chrámu či zvaní hostů ze zahraničí na událost přesunu až po dočasné i stálé expozice o záchraně a úpravě kostela v cílové lokalitě pro turistické účely.

Desítky novinářů se tak v souladu s přáním stranických funkcionářů i poslanců národních výborů beztak již populárního tématu chopily s novou energií a během několika měsíců až let z něj učinily centrální příběh zastiňující likvidaci starého Mostu, stavbu Mostu nového i související rozvoj těžby hnědého uhlí. Je evidentní, že zadavatelé či podněcovatelé několika stovek článků, které jen v letech 1970–1975 oslavovaly záchranu a přesun mosteckého chrámu, si byli vědomi proměny myšlenkového světa doby.

Přesun kostela se tak stal ikonou celého mosteckého příběhu. Naprostá většina článků o Mostě ze 70. let se věnovala právě tomuto jedinému aspektu destrukce historického města v zájmu těžby a průmyslového rozvoje.⁶³ Nešlo přitom o výměnu technokratického, či v užším pojetí produktivistického chápání světa za nostalgii a propagaci péče o historické dědictví. Oba narativy se tu naopak proplétaly a navzájem doplňovaly. Přesun kostela byl prezento-

10

ván a podle všeho i vnímán jako „technická událost globálního významu“⁶⁴ a novináři pěli ódy na „techniku, která je mostem mezi minulostí a budoucností“.⁶⁵ Přesun byl dokonce explicitně hodnocen jako vývěsní štít Českoslo-

■ Poznámky

⁵⁸ Usnesení vlády č. 258 z 25. října 1970.

⁵⁹ NA, f. ÚPV – běžná spisovna (nezprac.), k. 210, sign. 356/1/12, Informace pro předsedu vlády ČSSR s. dr. L. Štrougala, 23. listopadu 1970.

⁶⁰ Vládní usnesení č. 48 ze 4. března 1971, potvrzené a specifikované vládním usnesením č. 103 z 12. května 1971.

⁶¹ NA, f. ÚPV – běžná spisovna (nezprac.), k. 210, sign. 356/1/12, Informace pro předsedu vlády ČSSR s. dr. L. Štrougala, 23. 11. 1970.

⁶² SOKA Most, f. 207 (ONV II), inv. č. 1234-43, ev. j. 445, Politicko hospodářské využití přesunu děkanského kostela v Mostě do nového prostředí, 21. 1. 1970.

⁶³ Od počátku diskuse o záchraně kostela v první polovině 60. let až do konce roku 1967 vyšlo v krajském (Průboj) a celostátním tisku o přesunu kostela pouze 10 článků, které se ztrácely v záplavě mnoha desítek textů o dalších aspektech mosteckého projektu. O něco více se o kostelu psalo v roce 1968, i v této době ale převažovala, pokud jde o Most, jiná témata. V letech 1969–1970 se tato situace mění a během poměrně krátkého období let 1970–1975 je z přibližně (v tomto časovém rozmezí v denících a týdenících publikovaných) 80 článků o problematice likvidace starého a stavbě nového Mostu cca 50 textů věnováno výlučně přesunu kostela.

⁶⁴ Kostel versus uhlí, *Československý horník*, 11. června 1970.

⁶⁵ Kostel na kolech, *Svět práce*, 8. října 1975.

Obr. 11. Most, demolice ulice Dobrovolců, pohled z věže děkanského kostela. Fotosbírka NPÚ, GnŘ v Praze, n. č. 102898. Foto: M. Posselt, 1960.

Obr. 12. Most, pohled na město od západu – v okolí děkanského kostela jsou patrné probíhající demolice nutné k zajištění jeho přesunu. Fotosbírka NPÚ, GnŘ v Praze, n. č. 102907. Foto: M. Posselt, 1960.

venska na mezinárodní scéně, tedy jako „příklad technické vyspělosti naší republiky“,⁶⁶ a také se mu mezinárodní pozornosti skutečně dostávalo.⁶⁷

Inženýrskou euforii z neomezených technických možností, které umožňují dříve nemyslitelné, doplňoval motiv péče o trvalé hodnoty a úcty k práci lidí minulých generací.⁶⁸ Desítky článků tak opěvovaly záchranu kostela jako důkaz odpovědného vztahu socialistického státu k historickým hodnotám – což mnozí stavěli do kontrastu k bezohlednosti západních kapitalistických koncernů.⁶⁹ Konstrukce tohoto narativu ani míra a energie, s jakou byl příběh kostela veřejně „vystavován“ a v nejrůznějších obměnách vyprávěn, pochopitelně v autoritativním systému státního socialismu nebyla věcí náhody, ale z velké části mocenského záměru. To se dá konkrétně dokumentovat na rozsáhlé dokumentární tvorbě, jež záchranu chrámu provázela. Již od počátku 70. let nechal SÚPPOP natáčet některé záchranné práce. Tyto záběry pak byly využity v letech 1974–1975, kdy ústav z iniciativy Ministerstva kultury ČSR a ve spolupráci s organizací Transfera nechal natočit a vyrobit o přesunu kostela seriál o jedenácti dvacetiminutových dílech.⁷⁰ Propagační plán se podařilo naplnit vrchovatou měrou. Československá i mezinárodní veřejnost v roce 1975 žasla nad technologickou vyspělostí socialistického státu a podvědomě přijala spolu s kostelem transportované poselství o ohledu a péči, jež tento stát navzdory všem negativním dopadům industriální modernity věnuje historickému dědictví.⁷¹

Civilizační výkon, na němž státní socialismus stavěl svoji legitimitu, v éře normalizace již nebylo možné redukovat na miliony tun vytěženého uhlí a kilowatthodiny elektrické energie ani jen na nahrazení starých barabizen moderním a čistým městem s pohodlným bydlením pro každého. Normalizační politické elity výrazně více než jejich předchůdci přejímaly konzervativní étos ochrany dědictví a postupně si uvědomovaly, že samotná výměna historického města Mostu za uhlí pod jeho ulicemi může být z hlediska legitimacy socialistického panství⁷² vcelku rizikovou záležitostí. Civilizační přínos reálného socialismu proto, alespoň na základě obrazu, jež sám o sobě vytvářel, měl spočívat v syntéze ekonomické produktivity a soběstačnosti, uto-

11

12

■ Poznámky

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Viz např. list *L'Humanité Dimanche* ze 14. prosince 1974.

⁶⁸ Pokus o propojení obou diskurzů je nepřehlédnutelný. V podstatě explicitně o něm mluví již dobové prameny a všimá si ho i sekundární literatura. Viz např. Eagle Glassheim, *Most, the Town that Moved: Coal, Communists and the 'Gypsy Question' in Post-War Czechoslovakia*, *Environment and History* XIII, s. 447–476.

⁶⁹ Hmota v pohybu, *Zemědělské noviny*, 2. října 1975.

⁷⁰ NA, f. SÚPPOP (nezprac.), Filmové zpracování přesunu mosteckého chrámu, scénáře dílu 1–11 (březen 1974 – říjen 1975).

⁷¹ Mosteckému děkanskému chrámu, včetně problematiky jeho přemístění, se věnuje např. Heide Mannlová-Raková,

Kulturní památka Most. Děkanský kostel a jeho stavitelé, Most 1989; Jan Klápště – Otakar Novák, *Gotický kostel Nanebevzetí Panny Marie v Mostě*, Praha – Ústí nad Labem 1992 (publikováno rovněž v anglické, francouzské a německé jazykové variantě); Zdeňka Štefanová, *Přesun gotického kostela v Mostě*, in: *Sborník učitelských prací z kursů univerzitních extenzí v Mostě (Mostecko, Litvínovsko, Lounsko, Žatecko)*, Most 2002, s. 93–105; Zdeněk Budínka, *Most – město, jeho osudy i osud přemístěného chrámu*, *Dědictví Koruny české* XV, 2006, s. 10–14; Pavel Koukal, *Přesunutý děkanský kostel Nanebevzetí Panny Marie v Mostě*, Ústí nad Labem 2007, a další studie v odborných periodikách věnovaných památkové péči.

⁷² Pojem panství (Herrschaft) zde používám ve smyslu Maxe Webera, tedy jako moc opřenou o určitou legitimitu (k tomu viz Max Weber, *Die Typen der Herrschaft*,

pických vizí slunečního města a zároveň kultivace historického vědomí. Nositelé moci a jimi kontrolovaná mediální produkce se snažili přesvědčit celostátní i mezinárodní veřejnost, že město Most je likvidováno v souladu s imperativem ohleduplnosti a úcty k vrcholným uměleckým plodům minulosti, a tedy i s pochopením pro bytostně lidskou touhu po paměti překonávající fyzickou smrt. Technokratický diskurz založený na přesvědčení, že člověk může rozložit svět, který obývá, na kousky, a zase je beze ztráty (ba naopak s čistým ziskem) někde jinde složit dohromady, se tu ukázal být pozoruhodně flexibilní. Záchrana děkanského chrámu, která bývá vykládána jako vítězství osvěcených památkářů a intelektuálů nad všeobecnou destrukcí, je ve skutečnosti spíše logickou kapiťolou příběhu socialistické modernity.

Památková péče jako nástroj diktatury konsenzu

Nezávislé aktivity směřující k záchraně historického dědictví a kritika jeho ničení nabývaly ve středověchodní Evropě na síle paralelně s Evropou západní. Socialistické státy se tuto kritiku pochopitelně snažily různými způsoby neutralizovat. Ukázalo se ale, že podobně jako u ekologických otázek je v tomto ohledu cenzura jen velice dočasnou metodou. Z dlouhodobého hlediska tak bylo výrazně efektivnější začlenit tyto aktivity do oficiálních struktur, jakou byla například Celoruská společnost pro péči o historické a kulturní památky, která již v polovině 70. let měla 22 milionů členů. Sovětský svaz začal již koncem 60. let neutralizovat volání po zachování kulturního dědictví také prostřednictvím konkrétních (zprvu značně selektivních) akcí, kdy například příslušné úřady vytipovaly skupinu výjimečně cenných pravoslavných kostelů, jež měly být chráněny před demolicí a restaurovány, nebo když bylo (v roce 1973) historické centrum Moskvy prohlášeno za památkovou zónu.⁷³ Podobný důraz na národní a historickou kontinuitu obnášející i zvýšení investic do opravy historické zástavby a vyhýbání se demolícím cenných historických staveb byl v 70. a 80. letech charakteristický pro většinu státně socialistických zemí.⁷⁴ Československo v tom nebylo výjimkou.

Důraz na minulost a péči o její plody nebyl jen obrannou reakcí vystavující před kritiky a světem na odív předstíranou ohleduplnost socialistického státu. Nešlo ani jen o ideologickou figuru. Svědčí o tom přinejmenším dva aspekty: usilovná snaha socialistického státu o vštěpování zájmu a pozitivního vztahu vůči památkám minulosti svým občanům a reálné, politickými elitami podporované úsilí o záchranu jednotlivých památek i celých historických celků. To se v Československu zhmotňovalo ve vyhlašování a systematické obnově památko-

vých zón v čele s jednou z největších městských památkových rezervací na světě, historickým centrem Prahy.

Specifická konstelace potírání určitých forem kritiky a zároveň jejich reálné akceptování, tj. postupná integrace východisek kritického diskursu do ideologické stavby reálného socialismu, tvořil jeden z rysů československé normalizace. Tato diktatura konsenzu⁷⁵ nepřipouštěla neřešitelné či obtížně řešitelné konflikty mezi jednotlivými cíli a postuláty, k nimž se hlásila. Jestliže na obecné rovině velebila rozvoj těžkého průmyslu, rozšiřování těžby a zvyšování produkce energie jakožto základní předpoklady šťastného života socialistického člověka, a zároveň hlásala ohleduplnost k historickému dědictví české a slovenské země, mohla se takovému konfliktu hodnot i konkrétních politik vyhnout jen za cenu vytěsňování některých témat i celých sfér života z veřejného prostoru – a do jisté míry i z interní politické debaty. Tak se vytvářely paralelní reality. Ty nemusely být jen na periférii, v oblastech vydaných napospas zájmům těžby a produkce. Na pražské Malé Straně se mělo bourat kvůli plánovanému (nikdy neuskutečněnému) silničnímu průtahu, na Vinohradech měla být zbourána tamní tržnice a v souvislosti se stavbou Žižkovského televizního vysílače byla zlikvidována a zabetonována větší část tamního židovského hřbitova. Násilí mohlo být překvapivě blízko nenásilí a destrukce péči, aniž by si dominantní ideologie a politické elity byly ochotny tyto rozpory skutečně připustit.

Jednu z nejvyhrocenějších paralelních realit představovalo Podkrušnohoří. Zatímco se zastupci národních výborů a místních organizací KSČ radili s odborníky, jak co nejcitlivěji opravit a oživit historické centrum severočeských měst, jako byly Litoměřice či Ústě, o pár desítek kilometrů dál buldozery rvaly ze země dlažbu (nejen) ulic starého Mostu a demoliční čety vyhazovaly do povětří historické domy, usedlosti, kapličky, kostely a kláštery. Navzdory drastické skutečnosti velkolomu zakusujícího se do ulic někdejšího královského Mostu ovšem můžeme všudypřítomnou snahu o smíření protichůdných principů sledovat i zde, v epicentru destrukce. Příběh děkanského chrámu je pochopitelně nejvelkolepějším svědectvím o takovém přístupu, podstatné ale je, že nejde o ojedinelý, náhodný a vyvzdorovaný čin, ale spíše o nejmarkantnější a svým způsobem charakteristický projev strategie, s níž hospodářská a politická moc k likvidaci historického města přistupovala.

Památkáři pozdě a nesměle prosazované projekty na záchranu historického dědictví Mostu, tedy především již zmiňované přenášení gotických domů a jejich kompozici do jakéhosi velko-

plošného památníku města, se sice neprosadily, ale o to více pozornosti úřady věnovaly záchraně drobných památek, dokumentaci starého města a zároveň – zejména po roce 1970 – propagaci tohoto konzervátorskodokumentárního rozměru mosteckého experimentu.

Ze státního seznamu 53 mosteckých nemovitých památek⁷⁶ jich bylo pochopitelně možné zachránit jen hrstku. Komise okresní památkové péče zároveň evidovala 75 drobných církevních objektů, od oltářů až po plastiky, které z různých technických důvodů nebylo možné přesunout. O to horečněji pracovaly lokální úřady, instituce i jednotlivci na záchraně alespoň toho, co se zachránit dalo – času nebylo nazbyt. V roce 1975 navrhovala komise okresní památkové péče při ONV Most k záchraně asi 200 stavebních a okrasných prvků nebo drobných plastik z 96 mosteckých objektů. Zachraňovala se tak nejen špičková umělecká díla (která evidovalo a jejichž záchranu zajišťovalo Krajské středisko památkové péče a ochrany přírody v Ústí nad Labem), ale i nejrůznější sošky a reliéfy z měšťanských domů, výzdoba oken, štítů a balkonů, sloupky, vstupní portály, konzoly, bosáže, zábradlí, mříže, girlandy, dveře, voluty, štíty, oblouky a části kleneb.⁷⁷

Souboj se vedl nejen s postupujícími demolicemi uvolňujícími prostor těžební činnosti, ale i s mosteckými „zlatokopy“ – soukromými sběrateli a zlodějíčky, kteří včas pochopili, že „sta-

■ Poznámky

in: Idem; *Wirtschaft und Gesellschaft I*, Köln 1956, s. 157 ad.).

⁷³ Více k tomu viz Miles Glendinning, *The Conservation Movement: A History of Architectural Preservation – Antiquity to Modernity*, London 2013, s. 379–373.

⁷⁴ Například NDR v reakci na Evropský rok historického dědictví (1975) zavedla nový zákon, jenž měl efektivněji chránit stavební památky minulosti a napomáhat k jejich obnově. Centrum východního Berlína bylo přesunuto z někdejší Stalinallee na Unter den Linden lemovanou monumentálními a v této době restaurovanými budovami z 18. a 19. století, významným gestem také byla rekonstrukce berlínské Nikolaiviertel v historizujícím slohu v 80. letech.

⁷⁵ Tento pojem používá zejména pro pozdní socialismus německý historik Martin Sabrow: Martin Sabrow, *Der Konkurs der Konsensdiktatur*, in: Karl Jarausch – Martin Sabrow (eds.), *Der Weg in den Untergang. Der innere Zerfall der DDR*, Göttingen 1999, s. 83–116.

⁷⁶ SOKA Most, f. 207 (ONV II), inv. č. 1223–1233, ev. j. 444, Státní seznam nemovitých památek Severočeského kraje, k 1. 9. 1971.

⁷⁷ SOKA Most, f. 207 (ONV II), inv. č. 1234–1243, ev. j. 445, Zápis z komise okresní památkové péče ONV v Mostě ze dne 1. 2. 1975.

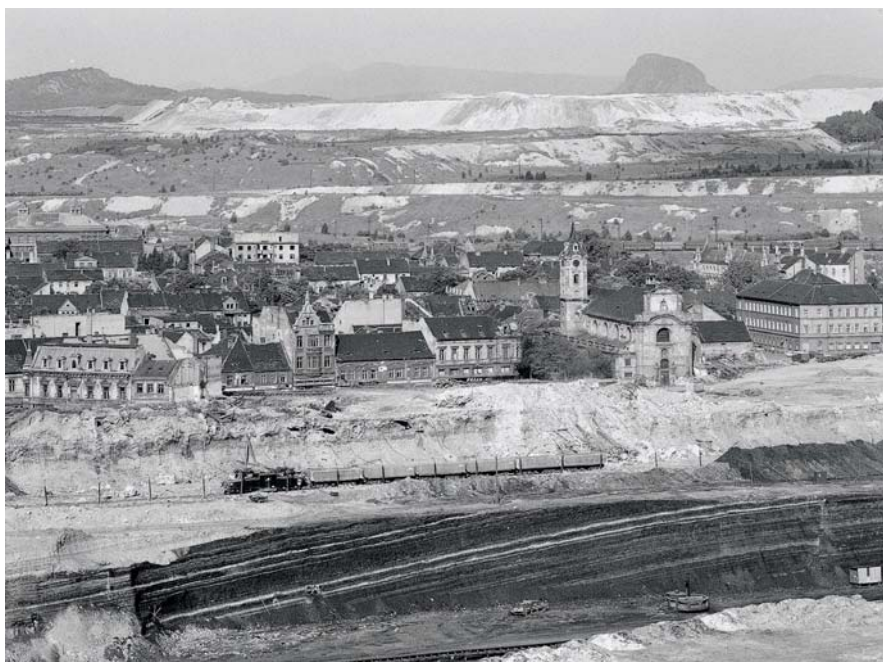
Obr. 13. Most, pohled na těžební jámu rozkládající se v místech západní poloviny historického města (tedy v oblasti, kde stával přesunutý děkanský kostel. Na okraji jámy dosud stále stojí klášterní kostel minoritů. Fotografováno z Hněvína. Fotobírka NPÚ, GnŘ v Praze, n. č. 118880. Foto: Č. Šílo, M. Posselt, květen 1976.

Obr. 14. Most, nová tržnice při ulici Ve dvoře, která se dočasně stala útočištěm renesanční Petrášovy kašny (dnes se nachází na I. náměstí). V popředí kašna se sochou lva. Fotobírka NPÚ, GnŘ v Praze, n. č. 118904. Foto: Č. Šílo, M. Posselt, květen 1976.

ré krámy“ budou časem mít velkou hodnotu.⁷⁸ Doly a politické autority tomuto záchrannému úsilí nekladly překážky a v některých ohledech poskytovaly všestrannou podporu. To lze vykládat jako alibismus, jako sofistikovanou politickou strategii, ale také jako doklad o tom, že i hybatelé likvidace starého města, lidé zodpovědní za celý projekt, si byli nebo postupně začínali být vědomi toho, že se tu něco nenahraditelného ztrácí.

Památkáři, archeologové a je zastřešující instituce tak mohli v době bourání Mostu, především v průběhu 70. let, alespoň s částečným úspěchem vymáhat plnění podmínek, za nichž byli kdysi přinuceni s likvidací historického města souhlasit. Vedle naplňování trojstranné dohody mezi ministerstvem kultury, SHD a SKNV Ústí nad Labem (o umožnění podrobné dokumentace a záchrany všech historicky cenných mobilních předmětů) se jednalo o několik desítek konkrétních dokumentačních prací, dále demontáž a přenesení různých objektů, a to celkem v souvislosti s 22 velkými historickými stavbami nebo stavebními soubory, dalšími zhruba 25 měšťanskými domy a několika památkami dělnického hnutí.⁷⁹ Přemísťovány byly také pamětní desky a pomníky. Situaci komplikoval spíše poněkud nepřehledný stav, kdy se jednotlivé instituce a úřady (komise a odbory kultury MěNV a ONV, okresní muzeum, aktiv dobrovolných pracovníků památkové péče, Archeologický ústav AV ČR a jeho mostecká pobočka, SÚPPOP a jeho krajské středisko a další) ve svých záchranářských podnicích různě předháněly a překrývaly, přičemž jim chyběl společný koordinační orgán.

S odstupem času se situace může jevit až pitoreskně. Celé historické město se pod tlakem těžařů a pod patronátem státu a KSČ proměňuje v hromady sutin a v jeho ulicích desítky lidí na poslední chvíli zaměřují, fotografují a oprašují předměty, vytrhávají je ze smysluplných prostorových vztahů a přenášejí je do skladů, případně vystavují na různých výstavkách. Této horečné a z hlediska záchrany alespoň zlomků paměti a historického dědictví jistě prospěšné činnosti věnují životní elán lidé, kteří by za jiných

13

14

okolností zřejmě patřili k nesmiřitelným kritikům mosteckého experimentu. Tedy projektu, který tímto způsobem pomáhali legitimizovat.

Nejbyťostnějším projevem pozoruhodného důrazu na historii tváří v tvář destrukci jejích hmotných stop byl v rámci mosteckého projektu již od 60. let silně zastoupený důraz na podrobnou a systematickou dokumentaci. S podporou lokálních úřadů i nejvyšších politických míst se tak od poloviny 60. let v Mostě realizovaly paralelně dva velké a poměrně nákladné výzkumy – památkářský a archeologický – jejichž výsledkem byla podrobná dokumentace.

Kromě toho probíhaly ještě další výzkumy, na nichž se podílely nejrůznější instituce včetně několika ústavů ČSAV; etnologové a folkloristé shromažďovali doklady „o stylu života obyvatel města“, badatelé Ústavu pro teorii a dějiny

■ Poznámky

78 Gibt es in Most Goldgräber?, *Volkszeitung*, 1. květen 1969.

79 SOKA Most, f. 207 (ONV II), inv. č. 1223–1233, ev. j. 444, Podklady pro zajištění památkové péče při likvidaci města Mostu, březen 1965.

umění zase studovali vývoj výroby uměleckých předmětů jako součást práce člověka, sociologové měli na mosteckém příkladu zkoumat soudobou dynamiku společnosti... Umírající město bylo zkrátka jedinečným objektem, na němž si humanitní a společenské vědy mohly vyzkoušet techniku vlastní jinak zejména biologie a medicíny, totiž pitvu.

Výzkum historické zástavby města z hlediska památkové péče probíhal v letech 1965–1969. Již zmiňovaný Václav Menci v jeho rámci dospěl k závěrům posouvajícím starý Most v hierarchii historických měst z hlediska památkové hodnoty o mnoho příček výše, mezi první dvě desítky vůbec nejceněnějších historických měst v Československu. Závěry to byly zajímavé, vzbudily velice živou diskusi, pro postup likvidace města z nich ovšem nebylo vyvozeno vůbec nic.⁸⁰

Ještě mnohem velkoryseji byl pojat archeologický výzkum města. Expozitura archeologického ústavu fungovala v Mostě již od roku 1953. Podkrušnohorská krajina i České středohoří nabízely celou řadu významných a zajímavých nalezišť zejména pro archeologii raného středověku. Bylo navíc zřejmé, že na výzkum řady z nich není vzhledem k postupující těžební činnosti mnoho času. Tento problém byl pochopitelně přímo v Mostě ještě akutnější. Archeologický výzkum tu probíhal za zcela mimořádných podmínek, s vědomím, že než město pohltí důl, může výzkum (vzhledem k obrovské ploše zkoumaného terénu) odpovědět jen na nejzávažnější otázky. Výzkum pochopitelně provázely konflikty mezi archeology a těžaři, které vyvrcholily na přelomu let 1969 a 1970.⁸¹ V Mostě pracovali významní čeští archeologové několika generací, především Antonín Hejna a Jan Klápště, jezdil sem i tehdejší ředitel Archeologického ústavu Ota Filip. Výzkum, do té doby zřejmě vůbec nejrozsáhlejší v rámci československé středověké archeologie, spojený s podrobnou dokumentací, byl následně vydáván za doklad kulturní vyspělosti socialistického Československa. O jeho klíčové fázi (1970–1975) informovala putovní výstava, kterou mohli shlédnout nejen lidé v severních Čechách, ale v létě roku 1976 i návštěvníci Muzea hl. města Prahy. Zároveň se o výzkumu zmiňoval i tisk, popularizační časopisy, filmy a televizní dokumenty.⁸² Dokumentace slavné minulosti města ustupujícího zájmům přítomnosti byla nejbytošnější výjádřením dobového důrazu na všeobjímající zodpovědnost socialismu, který hledí s úctou na velikou národní minulost, je si vědom úlohy historické paměti a zároveň buduje svět založený na systematickém vědeckém poznání.

Z dobových televizních dokumentů, projevů či novinových článků je zřejmé, že hlavní argument ospravedlňující mostecký projekt a umožňující,

že jej politické elity normalizačního Československa neskrývaly, ale naopak vystavovaly před očima celostátní veřejnosti, byl nesmírně prostý: byl to sám fakt, že socialistický stát disponuje ekonomickým a vzdělanostním potenciálem, jenž umožní tak velkolepý projekt realizovat. Zničit jedno město a postavit jiné, modernější. Odhrnout miliony tun zeminy a vytěžit miliony tun uhlí. Zbavit lidi bídy starých domů a umožnit jim moderní a důstojný život s ústředním topením a teplou vodou. Pozitivní vztah k dějinám a záchrana střípků minulosti tváří v tvář plošné (a z dobového pohledu nevyhnutelné) likvidaci kulturní krajiny, o které pojednávaly předchozí odstavce, jistě ani v 70. letech netvoří jádro diskurzu o mosteckém projektu. Je ale pozoruhodné, že navzdory severočeské a zvláště mostecké realitě tento důraz na ohleduplnost ke stopám minulosti a vědomí paměti nebyl vyloučen či tabuizován, ale právě naopak. Současně s realizací zřejmě nejdůslednější likvidace historického města v Evropě od konce 2. světové války můžeme během dvou desetiletí československé normalizace sledovat pokus o etablování diskurzu reflexivní modernity – přičemž mostecký experiment není pojímán jako výjimka, ale jako názorný příklad takového postoje ke světu.

Závěrem: nesnáze s pokrokem

Velké finále likvidace starého Mostu v 70. letech již nebylo představováno jako vítězství pokrokových sil nad minulostí. A pokud ano, pak ve výrazně méně násilné, sofistikovanější podobě než v tom smyslu, jak se o transformaci města mluvilo na konci 50. nebo v raných 60. letech. Záchrana kostela, přenášení kašen a plastik do nového města a filmy o staleté tradici, na niž navazuje nový socialistický Most, stvrzovaly příběh, který již nebyl nesen étosem zavržení minulého, ale spíše konsenzu a úcty ke všem tvůrcům a produktivním projevům života společnosti v přítomnosti i v minulosti. Památková péče hrála v systému prodchnutém právě tímto étosem nezastupitelnou roli.

Během 80. let se nicméně začalo stále zřetelněji ukazovat, a to nejen v Československu, že probíhající historická změna je hlubší, než se mohlo zprvu zdát.

Konsenzuální charakter pozdního socialismu i jeho vystavování nenásilí a ohleduplnosti sice mohly po nějaký čas neutralizovat otevírající se propast, nemohly ji ale zasypat, ba ani trvale přemostit. Ohled či schopnost napravovat některé destruktivní projevy technologické a ekonomické exploatace světa se v éře „reflexivní modernity“⁸³ nedaly dlouhodobě pojmát, jak si to představovaly normalizační elity, jako dodatečná agenda, kterou je možné přilepit k ji-

nak nezměněné ideologické stavbě a politické praxi. Normalizační diskurz i politická praxe usilující o syntézu materiálních a estetických zájmů, hospodářského růstu a ohleduplnosti k práci předků, pokroku a paměti na výzvy nové tváře modernity reagovala jen zdánlivě. Ve skutečnosti byla především projevem stále konzervativnějšího režimu „slušných“ (tj. disciplinovaných a své úkoly v tichosti plnících) lidí, který ztrácel schopnost celkové vnitřní proměny, jež si v podmínkách reflexivní modernity nutně žádala demokratizaci a otevření kritické veřejné debaty. Ani poté, co již většina občanů nahlédla, že mezi ekonomicko-technologickým vývojem a mírou svobody je výrazně složitější vztah než přímá úměrnost, nebylo státně socialistické panství schopné tento fakt vzít plně na vědomí, natož toto přesvědčení, zakořeněné v samotných ideologických základech státně socialistického uspořádání, kompenzovat jiným, srovnatelně silným a věrohodným narativem.

V éře individualizace, zpochybnění klíčového narativu pokroku, zhroucení víry v objektivní vědu, ale také nového promyšlení dosud samozřejmě chápáných hierarchií a hodnot se původní legitimizační strategie státního socialismu proměňovaly ve svůj opak; totiž v symptomy prohlubující se koroze uspořádání, jež není schopno reagovat na proměny myšlení a požadavky praxe. Dynamika moderní doby na rozdíl od komunistických elit (k jejich škodě) neustrnula v éře technokratického plánování budoucnosti. Sveřepé dovedení mosteckého experimentu až do hořkého konce i jeho stále méně věrohodné ospravedlňování v druhé polovině 80. let jsou jen jedním z všudypřítomných příznaků zásadní legitimizační krize. Odstřely domů, vybagrované ulice, miliony tun vytěženého hnědého uhlí, betonová sídliště nového Mostu a přesunutý kostel – o pár let dříve chlouba a symbol mimořádného civilizačního výkonu socialistického Československa – se nyní staly jeho hanbou.

■ Poznámky

⁸⁰ SOKA Most, f. 207 (ONV II), inv. č. 1223–1233, ev. j. 444, Záznam z konference k otázkám záchrany městských středověkých domů ve starém Mostě, 20. 3. 1969.

⁸¹ K tomu viz NA, f. Ministerstva kultury ČSSR (nezprac.), k. 249, Připomínky ředitele Archeologického ústavu ČSAV k provádění komplexního průzkumu v historickém areálu města Most a jeho okolí, 4. prosince 1969.

⁸² Viz např. Výstava o archeologickém výzkumu města Mostu v I. 1970–1975, *Památky a příroda* II, 1977, s. 28–29.

⁸³ Ulrich Beck, *Riziková společnost. Na cestě k jiné moderně*, Praha 2011 (německý originál vyšel v roce 1986).